

УДК 327.7+341.215.2

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МАЛИХ ФОРМ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

О. Левандівський, к. е. н., доцент

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Левандівський О. Теоретичні аспекти малих форм сільського господарювання

У статті розглянуто основні підходи до тлумачення поняття “малі форми сільського господарювання”; наводиться власне визначення його економічної сутності; досліджено значущість розвитку малих форм сільського господарювання для ефективної діяльності аграрного сектору України.

Ключові слова: малі форми сільського господарювання, аграрний сектор, організаційно-правова структура, ефективність.

Levandivskiy O. Theoretical aspects of small forms of rural methods of management

The basic approaches to interpretation of the concept “small forms of rural methods of management” have been considered; properly, the determination of its economic essence has been given; the importance of the development of small forms of rural methods of management in agrarian sector of Ukraine has been investigated.

Key words: small forms of rural methods of management, agrarian sector, organizational and legal structure, efficiency.

Левандивский О. Теоретические аспекты малых форм сельского хозяйствования

В статье рассмотрены основные подходы к толкованию понятия “малые формы сельского хозяйствования”; приводится собственное определение его экономической сущности; исследовано значимость развития малых форм сельского хозяйствования для эффективной деятельности аграрного сектора Украины.

Ключевые слова: малые формы сельского хозяйствования, аграрный сектор, организационно-правовая структура, эффективность.

Постановка проблеми. Розвиток малих форм сільського господарювання є одним із найважливіших напрямів економічних перетворень у країні. Концепція їх подальшого розвитку повинна передбачати як створення загальних ринкових передумов – ринкової інфраструктури, мотиваційного механізму, так і спеціальну державну систему підтримки. Ці дві ланки концепції можуть реалізуватися в комплексі. Саме тому різнобічна підтримка малих форм сільського господарювання в аграрному секторі має бути віднесена до провідних цілей державної політики, здійснюваної як на державному, так і на регіональному рівнях в умовах ринкових відносин. Однак досі недостатньо досліджено саме поняття “малі форми сільського господарювання”. Проблема полягає в тому, що за останні роки у пресі, науковій та прикладній літературі, ділових колах спеціалістів, менеджерів і серед простих людей міцно входять у вжиток такі поняття,

як “мале підприємство”, “малий бізнес”, “малі і середні підприємства”, “підприємства малого та середнього бізнесу”, “малий бізнес як сектор економіки”, “підприємці малого бізнесу”, “підприємство і малий бізнес” тощо. Такий набір, здебільшого, синонімів призвів до витіснення з ужитку термінології “малі форми сільського господарювання”.

Тому сьогодні, на наш погляд, необхідні великомасштабні дослідження з різних аспектів розвитку малих форм сільського господарювання в аграрному секторі. Виконані дотепер дослідження мають, на жаль, достатньо фрагментарний характер. У багатьох випадках це пояснюється відсутністю єдиного підходу не тільки до визначення малих форм сільського господарювання взагалі, а й малого та середнього підприємства зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади дослідження

проблем малих форм сільського господарювання були закладені ще у XVIII ст. у працях таких економістів, як А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, Р. Кантільйон, та знайшли свій подальший розвиток у численних дослідженнях М. Вебера, В. Зомбарта, Д. Кейнса, П. Самуельсона та ін. Теоретичні проблеми формування малих форм сільського господарювання в аграрному секторі України знайшли своє відображення у працях українських вчених, зокрема С. Баланюка [1], В. Збарського [2], С. Онисько [3], О. Онищенко [4], І. Свиноуса [5], М. Шульського [6] та багатьох інших. Але єдиного погляду щодо трактування малих форм сільського господарювання немає. Зокрема, основна увага приділяється здебільшого малим формам господарювання, фермерським господарствам, господарствам населення, особистим селянським господарствам або розглядаються окремі аспекти їх функціонування. Тому існуючі на сьогодні проблеми в розвитку малих форм сільського господарювання зумовлюють наявність широкого поля досліджень щодо ефективної їх діяльності.

Постановка завдання. Завданням статті є визначення сутності малих форм сільського господарювання. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань: проаналізувати результати досліджень зарубіжних і вітчизняних учених з трактування поняття “малі форми сільського господарювання”, виділити їх складові, дати власне визначення сутності малих форм сільського господарювання.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах господарювання зростає актуальність досліджень малих форм сільського господарювання. Вони є одним із головних чинників забезпечення продуктами харчування населення, досягнення позитивного сальдо місцевих бюджетів і державного бюджету України. Однак має місце неузгодженість змісту та неоднозначність трактування сутності малих форм сільського господарювання, що обмежує можливості виявити проблеми в їх діяльності. Враховуючи нинішню складну економічну ситуацію та недосконалість нормативно-законодавчих актів, неможливо чітко провести межу між малими формами сільського господарювання, враховуючи лише один показник – площу землекористування.

До малих форм сільського господарювання переважно зараховують особисте селянсь-

ке господарство, що регулюється Законом України “Про особисте селянське господарство” [7, с. 1].

Крім того, чітко не визначено розміри особистого селянського господарства. У ст. 5 Закону України “Про особисте селянське господарство” наголошено, що “розмір земельної ділянки може бути до 2 га. Проте він може бути збільшений за рахунок паїв, які передані в користування” [7, с. 232]. Однак існують регіони, де розмір земельного паю коливається від 6 до 8 га. Отже, максимальна площа земельної ділянки особистого селянського господарства може коливатися в межах 10 га (за умови, що це один власник паю). За західними стандартами – це вже фермерське господарство, яке оподатковується як суб’єкт підприємницької діяльності, воно працює у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, а його власник є платником фіксованого сільськогосподарського податку, який у кілька разів більший, ніж плата за землю.

Часто в економічній літературі можна зустріти поняття “домашнє господарство”, або “домогосподарство”. Цю категорію окремі вчені ототожнюють з поняттями “особисте підсобне господарство” та “особисте селянське господарство” і зараховують до господарств населення (за визначенням Держкомстату України).

Зокрема, зазначається, що домогосподарство – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об’єднують і витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків, або бути і в тих, і в інших [8, с. 40].

В “Економічній енциклопедії” домашні господарства трактуються як “господарства, які ведуть одна або кілька осіб, що мають спільне житло, з метою відтворення робочої сили та розвитку особистості на основі кінцевого споживання продуктів сфери матеріального і нематеріального виробництва” [9, с. 359].

Відповідно до визначень органів статистики, до особистих селянських господарств належать домогосподарства, місце проживання яких зареєстровано на території сіль-

ських населених пунктів, членам яких, згідно із чинним законодавством, надані земельні ділянки цільового призначення – “для ведення особистого селянського господарства” (включно із ділянками, які були надані раніше з цільовим призначенням) та “для ведення особистого підсобного господарства” [8, с. 46].

Домогосподарство може складатися з однієї особи (ст. 1 Закону України “Про Всеукраїнський перепис населення”). Члени домогосподарства можуть займатися будь-якими видами діяльності, у тому числі й веденням особистого селянського господарства як різновиду сільськогосподарської діяльності [5, с. 39].

За висновком О.М. Онищенко, до господарств населення належать “домогосподарства, які тією чи іншою мірою займаються виробництвом сільськогосподарської продукції переважно для власного споживання” [4, с. 48; 10, с. 59].

Особисті селянські господарства неправомірно ототожнюють із домашнім господарством. Якщо домашнє господарство, як зазначає Х. Холай, є формою організації споживання продуктів і послуг, то особисте селянське господарство – це форма виробництва продуктів і доходу, відтворення особистої власності [11, с. 404]. Розвиваючи цю думку, І.Х. Райг зауважує, що в разі, коли на присадибній ділянці не вирощують сільськогосподарські культури, а використовують її для декоративного садівництва, ОСГ належить до домашнього господарства [12, с. 37].

Згідно із системою національних рахунків ООН, до домогосподарств можна зарахувати також населення, яке перебуває в різних колективах: вихованців будинків дитини та інтернатів, військовослужбовців строкової служби, інвалідів у будинках інвалідів, ув'язнених та ін. [9, с. 359].

Таким чином, основні відмінності домашніх господарств від особистих селянських господарств і в цілому господарств населення, за висновком С. Баланюка, полягають у тому, що:

– по-перше, метою функціонування домогосподарств є відтворення робочої сили та розвиток особистості на основі споживання продуктів сфери матеріального і нематеріального виробництва, а господарств населення – самозабезпечення продуктами харчування;

– по-друге, домогосподарства є суб'єктом національної економіки, відображають рівень макроекономіки, а господарства населення – суб'єктом аграрного сектору економіки, які виробляють сільськогосподарську продукцію [1, с. 81]. Ми поділяємо думку С. Баланюка і вважаємо, що “господарства населення” є складовою категорії “домашні господарства” [1, с. 80].

Отже, домашні господарства – це такі, що, маючи у своєму розпорядженні певні фактори виробництва, самостійно вирішують питання про доцільність використання останніх. Як правило, такі власники прагнуть за допомогою використання наявних ресурсів (робоча сила, капітал, включаючи орендовані землі й позиковий капітал) підвищити ефективність його ведення. Домашнє господарство охоплює головним чином сферу сім'ї, а особисте селянське господарство – сферу сільськогосподарського виробництва, домашнім господарством займаються всі члени сім'ї, тоді як в ОСГ – лише окремі члени сільської родини.

Також доцільно зауважити, що поняття “особисте підсобне господарство” та “особисте селянське господарство”, згідно з роз'ясненням Держкомзему України, за змістом тотожні [13, с. 2].

Проте висловлюються думки щодо економічної доцільності назви господарства селянина “особисте підсобне господарство” чи “особисте селянське господарство”. Так, відповідно до ст. 1 Закону України “Про особисте селянське господарство”, “особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму” [7, с. 143].

Російський вчений Г.І. Шмельов критично сприймає таке трактування назви господарств селян і вважає, що воно має називатися “особисте підсобне господарство”. “Під особистим підсобним господарством розуміємо господарство, що ведеться особистою працею його власника або членів його сім'ї,

як правило, в порядку вторинної зайнятості, тобто у вільний від основної роботи час (зокрема працюю домогосподарок, пенсіонерів і тимчасово безробітних, для яких воно може бути єдиною сферою зайнятості) з метою виробництва сільськогосподарської продукції для задоволення своїх потреб у продовольстві і частково для продажу. Основою особистого підсобного господарства є селянська садиба (подвір'я) зі всіма господарськими спорудами, що знаходяться у дворі, і земельною ділянкою, а також худоба, що знаходиться в господарстві" [14, с. 133].

За визначенням Великої Радянської Енциклопедії, особисте підсобне господарство при соціалізмі – це дрібне господарство на присадибній ділянці, засноване на особистій праці, слугує додатковим джерелом доходу трудящих. В "Економічному словнику" 1973 р. випуску особисте підсобне господарство трактувалося як "різновидність особистої власності за соціалізму, що являє собою в СРСР господарство колгоспників, робітників і службовців радгоспів та інших державних підприємств, установ і організацій у невеликих містах і в сільській місцевості" [15, с. 381].

Онисько С.М. й Шматковська Т.О. стверджують, що особисті селянські господарства – це особлива багатогалузева форма забезпечення господарської діяльності, що надає можливість вдалого синтезу працівника та власника в одній особі, у більшості випадків має сільськогосподарський профіль і функціональне призначення, спрямована на виробництво, переробку, споживання та ринкову реалізацію частини виробленої продукції з використанням земельних ресурсів із виробничою метою або у формі просторової бази розміщення господарства [3, с. 11].

Улюкаєв В.Х. вважає, що особисте господарство не може бути підсобним, оскільки воно, як і сільськогосподарські підприємства інших форм господарювання й фермерські господарства, є складовою частиною аграрного виробництва. Головне завдання особистих господарств полягає не у створенні умов для розвитку суспільного сектору, а в найбільш повному задоволенні потреб населення у продуктах харчування [16, с. 24]. На думку С. Баланюка, основа особистих підсобних господарств – праця членів сім'ї, яка базувалася на землі й власних засобах і предметах праці. Тут спостерігається поєднання особистої власності на будівлі, тварин, птицю, ви-

роблену продукцію, а також землю, яка за суттю була державною, проте передана селянам для використання [17, с. 167].

Ми поділяємо думку С. Баланюка щодо цього визначення і вважаємо, що воно має місце в період державної власності на землю.

Таку позицію підтримує і І.В. Свиноус. Зокрема, він вважає, що два економічні терміни не тотожні, оскільки особисте підсобне господарство базується на вторинній зайнятості, за винятком деяких категорій сільських жителів [5, с. 28].

В економічній літературі поняття "особисті селянські господарства" ототожнюють з поняттями "приватник" і "дрібноприватне господарство". На наш погляд, між ними існують вагомні відмінності, серед яких такі:

- особисте селянське господарство базується на використанні особистої праці, тоді як приватник використовує найману працю, тобто він пов'язаний з експлуатацією чужої праці;

- для селянина-приватника його дрібнотоварне господарство являє собою єдине джерело одержання продуктів харчування і грошових доходів, тоді як ОСГ в нормальних економічних умовах є неосновним бюджетотворювальним доходом;

- існують відмінності в оподаткуванні приватника і власника "особистого селянського господарства".

Розглянуті форми господарювання можна віднести до "господарств населення", за винятком домогосподарств. Однак господарства населення, зайняті самозабезпеченням та виробництвом товарної сільськогосподарської продукції, як і домашні господарства, що "займаються виробництвом продуктів та послуг (ринкових і неринкових)" [9, с. 359], входять до складу домогосподарств та є їх органічною частиною.

Таким чином, господарства населення об'єднують:

- особисті селянські господарства;
- виробників сільськогосподарської продукції на присадибних ділянках (для будівництва та обслуговування житлового будинку та господарських будівель), на ділянках колективного та індивідуального садівництва, на ділянках колективного та індивідуального городництва, на дачних ділянках [10, с. 59];

– фізичних осіб – підприємців, які працюють у галузі сільського господарства [8, с. 229-230].

Підставою для об'єднання зазначених форм господарювання в категорію “господарств населення” є те, що вони, по-перше, займаються виробництвом сільськогосподарської продукції без створення юридичної особи; по-друге, працюють індивідуально, сім'ями чи разом із родичами і спільно проживають (виняток становлять тільки фізичні особи-підприємці).

У методологічних підходах відносно трактування поняття “господарства населення” існують відмінності між Державним комітетом статистики і Міністерством аграрної політики, яке до цієї категорії зараховує фермерські господарства, що створює ілюзію провідної ролі останніх у забезпеченні населення продуктами харчування в кризовий період.

Щодо фермерських господарств, то вони, на відміну від господарств населення, є формою підприємницької діяльності [18, с. 63] громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно Закону України “Про фермерське господарство” [19, с. 218].

Оскільки фермерське господарство є формою підприємницької діяльності, то згідно з класифікацією Господарського кодексу України воно належить до малого підприємництва. Основними відмінностями фермерського і особистого селянського господарювання є такі:

– фермерське господарство, на відміну від особистого селянського господарства, є формою підприємницької діяльності, метою якого є отримання прибутку. Особисте ж селянське господарство виробляє продукцію для задоволення особистих потреб, а реалізовані на ринку надлишки є трудовими доходами селян. За законом [7, с. 143] особистим селянським господарством займаються фізичні особи, оскільки цей вид діяльності не належить до підприємницької, на відміну від фермерського господарства;

– відповідно до Закону України “Про фермерське господарство” при веденні фермерського господарства створення юридичної

особи є обов'язковим, на відміну від особистого селянського господарювання, де такий вид діяльності ведеться фізичними особами;

– різниця в земельних наділах. Для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше ніж 2 гектари [7, с. 144]. Для ведення фермерського господарства може використовуватись до 100 га землі [19, с. 225];

– фермерським господарством можуть займатись особи, що досягли 18-річного віку, а також діти фермерів (члени фермерського господарства), що досягли 14-річного віку, на відміну від особистого селянського господарства, де відсутні вікові обмеження;

– фермерське господарство створює нові робочі місця та забезпечує зайнятість сільського населення, оскільки є формою підприємницької діяльності. Ведення особистого селянського господарства є справою всієї родини і для виробництва сільськогосподарської продукції використовується тільки праця членів родини.

Саме з таких позицій більшість економістів до малих форм сільського господарювання зараховують “господарства населення” та “фермерські господарства”. Зокрема, М.Г. Шульський вважає, що до малих форм господарювання в сільському господарстві слід відносити господарську діяльність, яка ґрунтується на праці членів сім'ї з можливим залученням одного середньорічного найнятого працівника. Під такий критерій підпадають господарства населення, зокрема особисті селянські господарства та класичні фермерські господарства [6]. За визначенням В.К. Збарського, мала форма господарювання – це така форма господарювання, якій притаманні принаймні дві з таких характеристик: а) незалежне управління і б) локальна сфера діяльності, приватний капітал, порівняно невеликий розмір у своєму сегменті діяльності, а тому для їх розвитку потрібні сприятливі політичні, економічні, правові, соціальні і природні умови [2].

В економічній літературі можна також зустріти, що до малих форм сільського господарювання належать: фермерські господарства, малі підприємства, індивідуальні підприємці, сільськогосподарські виробничі кооперативи, асоціації, кредитні спілки, екологічні оселі, комунальні підприємства, домашні господарства, обслуговуючі коопе-

ративи, особисті селянські господарства, садово-городні кооперативи тощо [20].

На нашу думку, до малих форм сільського господарювання можна віднести домогосподарства “господарства населення” та “фермерські господарства”, що займаються лише виробництвом сільськогосподарської продукції (див. рис.).

З наведеного визначення та рисунка можна виокремити певні особливості:

- основним критерієм класифікації малих форм сільського господарювання є виробничі відносини;
- малі форми сільського господарювання можна класифікувати за організаційно-правовою формою та видами їх діяльності;
- малі форми сільського господарювання створюються на основі приватної форми

власності для ведення своєї діяльності, одержання прибутку чи в споживчих цілях і мають певну самостійність.

Отже, малі форми сільського господарювання характеризуються домінуванням приватної власності на землю та засоби виробництва. Їм притаманний вільний вибір виду сільськогосподарської діяльності та повна економічна відповідальність за результати господарювання.

Висновки. Функціонування малих форм сільського господарювання забезпечується в основному завдяки саме сімейній діяльності. В історичному аспекті також є підстави стверджувати, що виникнення та функціонування цих господарств супроводжувалося становленням і розвитком сімейних відносин.

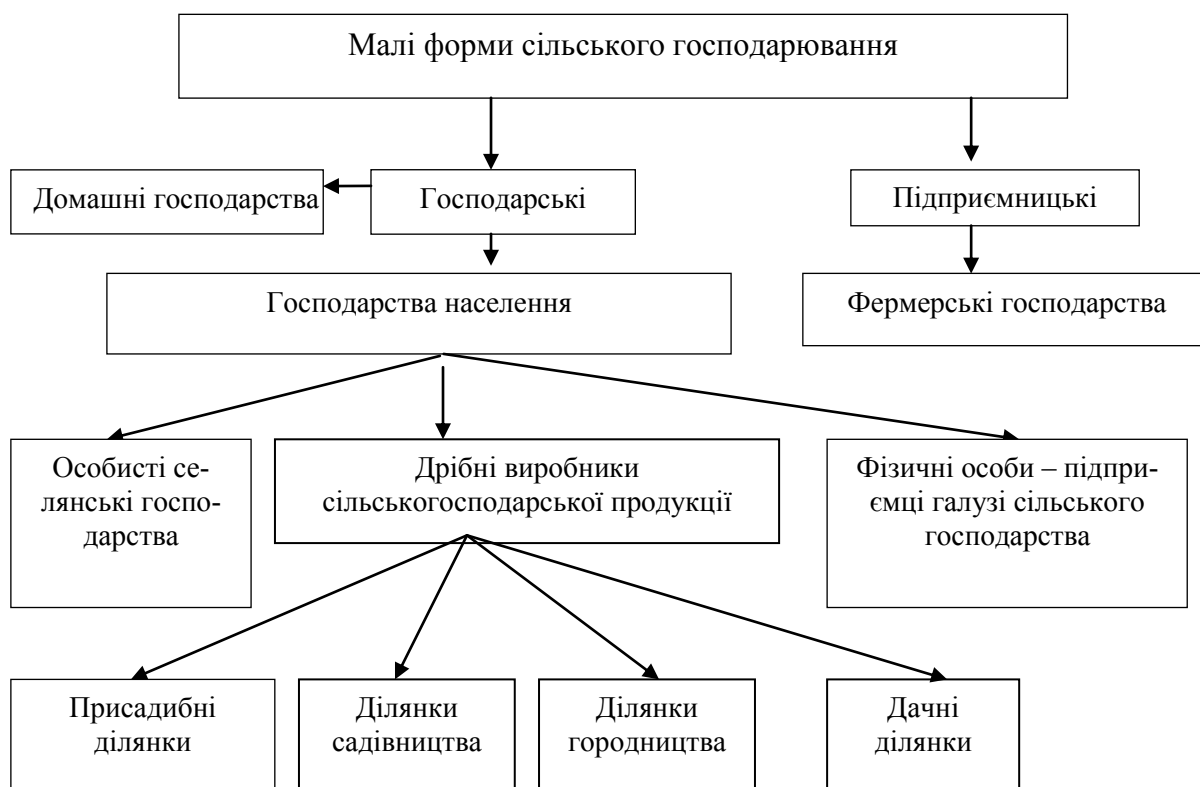

Рис. Малі форми сільського господарювання*.

* Власна розробка автора.

Саме в цьому соціальному формуванні найреальніше відображаються тісні взаємозв'язки людини з природою, їх органічне поєднання у вирішенні економічних, соціальних, екологічних та інших проблем ведення сільського господарства. Чітке визначення

категорії “малі форми сільського господарювання” дасть змогу спеціалістам, науковцям і політикам по-особливному звернути увагу на цей сектор економіки. Зокрема, це стосується оподаткування і державної підтримки малих форм сільського господарювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Баланюк С. І. Теоретичні основи розвитку господарств населення регіону / С. І. Баланюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – Івано-Франківськ : Плай, 2011. – Вип. 8. – С. 79-86.
2. Збарський В. К. Становлення та розвиток малих форм формотенціал промислового садівництва господарювання сільських поселень України [Електронний ресурс] / В. К. Збарський. – Режим доступу : <http://www.disslib.org/stanovlennja-ta-rozvytok-malykh-form-formotentsial-promyslovoho-sadivnytstva.html>.
3. Онисько С. М. Особисті селянські господарства: фінансово-економічні та соціальні умови діяльності : наук. монографія / С. М. Онисько, Т. О. Шматковська. – Львів : Волинська обласна друкарня, 2009. – 172 с.
4. Онищенко О. М. Господарства населення України до і після реорганізації сільгосп підприємства / О. М. Онищенко // Вісник Інституту економічного прогнозування. – 2005. – С. 48-59.
5. Свиноус І. В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств / І. В. Свиноус. – К. : Аграр Медіа Груп, 2010. – 418 с.
6. Шульський М. Г. Організаційно-економічні основи функціонування малих господарських формувань у сільському господарстві [Електронний ресурс] / М. Г. Шульський. – Режим доступу : <http://www.disslib.org/orhanizatsiyno-ekonomichni-osnovy-funktsionuvannja-malykh-hospodarskykh-formuvan-u.html>.
7. Про особисте селянське господарство : Закон України // Земельне законодавство України. – К. : Істина, 2010. – 342 с.
8. Розвиток села Івано-Франківщини : стат. зб. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2010. – 332 с.
9. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. – К. : Академія, 2000 – . – Т. 1. – 2000. – 864 с.
10. Онищенко О. М. Порівняльна оцінка продуктивності господарств населення / О. М. Онищенко // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 59-67.
11. Холай Х. Социализм и аграрный вопрос / Х. Холай. – М. : Наука, 1986. – 446 с.
12. Райг И. Х. Что может индивидуальное хозяйство / И. Х. Райг // Социологические исследования. – 1986. – № 1. – 37 с.
13. Лист Державного комітету України по земельних ресурсах № 14-22-4/2080 від 5 квіт. 2002 р. щодо тотожності понять “Особисте підсобне господарство” і “Особисте селянське господарство” // Баланс-Агро. – 2002. – № 5. – 2 с.
14. Шмелёв Г. И. Производство сельскохозяйственных продуктов населением России / Г. И. Шмелёв. – М. : Академия, 2002. – 288 с.
15. Економічний словник / [за ред. П. І. Багрія, С. І. Дорогунцова]. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1973. – 621 с.
16. Улюкаев В. Х. Сельское подворье в условиях реформы / В. Х. Улюкаев. – М. : Знание, 1992. – 32 с.
17. Баланюк С. І. Еволюція розвитку господарств населення / С. І. Баланюк // Особенности развития регионов Украины в новых экономических условиях : материалы II Всеукр. науч. web-конф. молодых ученых. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2011. – С. 166-168.
18. Господарський кодекс України : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 25 серп. 2009 р. – К., 2009. – 192 с.
19. Про фермерське господарство : Закон України // Земельне законодавство України. – К. : Істина, 2010. – 342 с.
20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agro.ua.net/economics/documents/category-89/doc-81>.

